

de militairen m.i. centraal moeten staan. Alleen Koen Koch gaat een deelname in het historische debat rond “Ieper Drie” expliciet niet uit de weg. Frank Bostyn en Peter Barton doen alsof zij buiten de historiografie vallen en melden de reeds jaren bestaande querelle over de verantwoordelijkheden niet. Uit hun werken blijkt echter dat zij opteren voor de revisionistische kijk

Daarnaast zijn er toch gelijkenissen tussen deze drie erg verschillende publicaties. In alle drie mis ik voor een deel dezelfde elementen zoals het Franse aandeel in de Derde Slag bij Ieper (enkel Koen Koch raakt dit kort aan), het Duitse perspectief, de gevolgen voor de burgerbevolking, de functie van het achtergebied ... . Alle auteurs beschouwen de Slag uit Brits perspectief : dat is begrijpelijk maar ook enigszins spijtig. Het is een boutade dat de geschiedenis wordt geschreven door de overwinnaars, maar het klopt hier wel. Zoals in het gros van de Britse militaire historiek, lijkt het hier opnieuw of de Britten vochten met niemand tegenover hen, niemand links van hen, en in een “leeg” gebied waar niemand woonde. Het blijft dus wachten op het eerste boek dat de Derde Slag bij Ieper vanuit een multi- en internationale hoek aanschouwt. Wel krijgen we veel nieuwe details in de boeken van Frank Bostyn en Peter Barton, en een goed overzicht en uitstekende analyse bij Koch, maar echt nieuwe inzichten ontbreken.

Dominiek Dendooven

JEFF LIPKES
«Rehearsals. The German Army in Belgium,
August 1914»
Leuven, Leuven University Press, 2007, 832 p.

De zogeheten “Duitse Gruwelen” van 1914 – de moord op zesduizend burgers door het invallende Duitse leger in België en Noord-Frankrijk – vormen een rijk onderwerp voor historici van twintigste-eeuws geweld. Ze werden memorabel bestudeerd door John Horne en Alan Kramer in hun zeshonderd bladzijden tellende studie uit 2001. Jeff Lipkes, specialist van John Stuart Mill, trekt voor zijn studie van (min of meer) hetzelfde onderwerp nóg meer bladzijden uit. Lipkes’ boek stelt een paar terechte vragen en biedt wat nuttig bronnenmateriaal, maar is al bij al een ongestructureerd, onscherp, in het geheel niet in de hand gehouden boek geworden, dat terzijde lijkt te staan van de bestaande historiografie, en er ook weinig aan bijdraagt.

Het gros van het boek – vijf hoofdstukken, zevenhonderd bladzijden – is gewijd aan een beschrijving van de massamoorden. Het is gebaseerd op de uitstekende rapporten die de Belgische onderzoekscommissie in de jaren twintig uitgaf (en die, dit terzijde, aan een heruitgave toe zijn), alsook op regionale en locale uitgegeven studies en op selectief bronnenmateriaal. Het bronnenmateriaal lijkt niet systematisch te zijn gebruikt : zo benut het boek wel parochierapporten over het Leuvense, maar niet over de andere getroffen regio’s. De getuigenissen uit de archieven van de onderzoekscommissie zijn slordig aangeduid : datum van getuigenis noch identiteit van de getuige staan aangegeven. De referenties naar het archief van het

ministerie van Buitenlandse Zaken zijn duister. De achterflap belooft een “gedetailleerde narratieve geschiedenis”, maar deze hoofdstukken vormen eerder een collage van citaten, vermengd met een van verontwaardiging en sarcasme druipend commentaar, dat weinig aan ons begrip van deze oorlogsmisdaden bijdraagt. Omdat Jef Lipkes de Duitse archieven niet heeft geraadpleegd, lijken de binnenvallende legers bij hem monolithischer, het geweld méér een blinde kracht dan in de analyse van John Horne en Alan Kramer. Dit blijkt duidelijk als men Lipkes’ beschrijving van de massamoord van 23 augustus in *Les Rivages*, een gehucht bij Dinant, met die van Horne en Kramer vergelijkt.

Deze vijf hoofdstukken bieden een opeenvolging van gruweltaferelen (eerlijkheids-halve dient hier gezegd dat de auteur die “taferelen”-aanpak ook zelf aankondigt, op p. 17). Een systematisch onderzoek naar de timing van het geweld, de handelings-marges van de ongewapende burgers, of naar de vraag waarom burgers in bepaalde gemeentes wél en in andere niét werden getroffen, geven deze hoofdstukken niet. Dat kunnen ze ook niet, wegens hun blikveld: Jef Lipkes behandelt enkel de ergst getroffen gemeentes (het Luikse, en verder Aarschot, Andenne, Tamines, Dinant en Leuven). De andere getroffen regio’s – de Ardennen, Oost- en West-Vlaanderen, Noord-Frankrijk – staan niet op Lipkes’ kaart (letterlijk; zie de kaart op p. 12). “Tweederden van de slachtoffers vielen elders,” schrijft Lipkes (p. 562), zonder te vermelden wáár dan wel; op deze mededeling volgt, geheel zonder overgang, een beschrijving van het Duitse

bombardement op het Engelse kuststadje Scarborough, en van een sabotage op New Jersey in 1916: “11 september was niet de eerste terroristische aanval op Amerikaans grondgebied”... Dit van de hak op de tak springende sensation-lisme draagt weinig tot ons begrip bij. Lipkes legt zijn keuze voor de meest bekende *Villes-Martyres* van 1914 nergens uit, en nuttig is deze keuze niet, want zij maakt zijn analyse tot een statische, nevenschikkende beschrijving; hij legt geen verband tussen het geweld aan de ene, de militaire opmars – en vooral de vertragingen daarin – aan de andere kant. Geen enkele dynamiek komt uit deze hoofdstukken naar voren.

Een echt stevige basis voor een uitleg van het geweld vormen deze vijf hoofdstukken dus niet. Toch waagt Jef Lipkes zich, in het daaropvolgende hoofdstuk *Explanations*, aan een eigen theorie. Lipkes’ theorie verwerpt het breed aanvaarde *franc-tireur*-perspectief, dat de massamoorden op burgers verbindt met een in het Duitse leger heersende paranoïde vrees voor burger-sluipschutters (*francs-tireurs*). De Belgische socioloog Fernand Van Langenhove was de eerste die deze theorie naar voor bracht, nog tijdens de oorlog. Zijn briljante en onterecht vergeten studie *Comment naît un cycle de légendes. Francs-tireurs et atrocités en Belgique* (Lausanne/Parijs, 1916) heeft bij historici brede ingang gevonden (ook hier is, alweer geheel terzijde, een heruitgave aan de orde). Lipkes echter gelooft niet dat de Duitse troepen aan een dergelijke obsessie leden. Hij verkiest de these van een wel-overwogen terroriseringscampagne, waarin *agents provocateurs* het excuus voor geweldsmaatregelen aanleverden.

Jef Lipkes' analyse voldoet echter op twee punten niet. Ten eerste stelt hij de bestaande historiografie verkeerd voor. Dat pure paniek onder de troepen niet volstaat als uitleg voor de wreedheden tegen burgers, is zeker juist, maar het is ook al eerder gezegd. Niemand twijfelt eraan dat pure paranoia geen voldoende verklaring vormt voor de vele rituele "straf"-maatregelen, zoals het bizarre "tribunaal" op de *Place des Tilleuls* in het stadje Andenne, waar de bijeengedreven mannen systematisch werden gedecimeerd. Paniek kon zeer wel worden gevolgd door wraakacties in koelen bloede. De *franc-tireur*-illusie wortelde trouwens zelf al in een wraakzuchtig wereldbeeld. Weerstand tegen de Duitse opmars vanwege een verachtelijk land als België gold als wezenlijk illegaal, als een soort brigandage; de Duitse opmars was in die optiek een strijd tegen inferieuren, waarin waarschuwend wreedheden waren geoorloofd. Kortom, het *franc-tireur*- en het terroriserings-perspectief sluiten elkaar niet wederzijds uit. Ten tweede biedt Lipkes geen enkel bewijs voor zijn *agent-provocateur*-campagne. Noch legt hij uit welke vorm die campagne dan zou hebben gehad. Ging het om een vooraf gemaakte keuze van doelwitten in het te veroveren land? Of om een reeks van geïmproviseerde beslissingen om angst te zaaien in een pas ingenomen gemeente? Waarom brak in sommige gemeentes wél geweld uit en in andere niet? De schrijver werpt op geen van deze vragen licht. Het blijft bij onheilspellende zinspelingen op duistere Duitse plannen; dat blijkt ook uit de tendentieuze maar nergens onderbouwde titel van het boek. In dit hoofdstuk, zoals in de rest van het boek, verdrinken Lipkes' soms terechte opmerkingen in

een zee van verwarring, afdwalingen en overdrijvingen.

Ook de twee hoofdstukken over de ontkenning van de massamoorden in Groot-Britannië, de USA en Duitsland blijven onscherp. De epiloog tenslotte bindt de strijd aan met een serie dwalingen over de Eerste Wereldoorlog die in het geheel niets met de burgermoorden van 1914 te maken hebben. Ook hier is wat Lipkes te zeggen heeft niet altijd onterecht, maar dringt de vraag zich op wat dit boek nu precies wil bereiken. *Rehearsals* lijkt inderhaast op de markt gebracht om in te haken bij een hernieuwde interesse in 14-18; een wat doortastender rol van de uitgever was hier op zijn plaats geweest.

Sophie De Schaepdrijver

IV. Tweede Wereldoorlog / Seconde Guerre mondiale

PAUL ARON & JOSÉ GOTOVITCH (EDS.)
«Dictionnaire de la Seconde Guerre mondiale
en Belgique»
Brussels, André Versaille éditeur, 2008, xxvi + 527 p.

Let us celebrate. It is in the nature of volumes of this kind that they are essentially monuments to what has been achieved. In this case, however, it seems particularly appropriate. This dictionary, written overwhelmingly by historians who hold Belgian identity cards (and jobs), even if they would not all regard themselves as Belgian historians, stands as a monument to the energy and commitment with which since the beginning of the 1970s successive generations of contemporary